

FUNKCJONOWANIE SPOŁECZNO-EMOCJONALNE DZIECI Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ W STOPNIU LEKKIM

1. Funkcjonowanie społeczne dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim

Niepełnosprawność intelektualna jest specyficznym zaburzeniem rozwojowym pośród wielu istniejących. Ze względu na to, że deficyt, który ją opisuje, głównie tyczy się funkcji orientacyjno-poznawczych, powoduje to wiele dysfunkcji w pozostałych sferach życiowych tej osoby, szczególnie w funkcjonowaniu społecznym. Tworzy się dlatego tzw. „ciąg negatywnych następstw”.¹ Mimo ograniczenia umysłu, który im towarzyszy, to właśnie osoby zdiagnozowane jako upośledzone umysłowo w stopniu lekkim, mają największą szansę pozytywnie zaadaptować się do warunków życia społecznego i być aktywnymi życiowo.

Rozwój społeczny osób niepełnosprawnych intelektualnie jest mocno utożsamiany z ideą ich integracji z resztą społeczeństwa. Brzezińska dostrzega, że *„rozwój człowieka jest efektem wymiany między jednostką i jej otoczeniem (szczególnie społecznym), a jego rezultaty nie zależą tylko od tego, jakim potencjałem dysponuje jednostka, ale także od tego, jakimi zasobami dysponuje jego otoczenie, czyli także od tego, jakiego typu ukierunkowane działania podejmują ludzie z jego otoczenia”*²

Określany jest poprzez umiejętności, które umożliwiają jednostce radzenie sobie w różnorodnych sytuacjach w życiu codziennym. Poziom tych umiejętności społecznych nazywa się kompetencją społeczną. *„Kompetencja społeczna ujawnia się w tym, na ile jednostka potrafi i chce dostosować się do zwyczajów, nawyków, standardów zachowania przyjmowanych przez społeczeństwo, w którym żyje; ujawnia się w stopniu, w którym jest zdolna czynić niezależnie, tzn. bez kierowania i nadzoru, ujawnia się w stopniu konstruktywnego partycypowania w zdarzeniach i przedsięwzięciach swojej społeczności”*.³

Dzieci upośledzone umysłowo w stopniu lekkim wyróżniają się niższym poziomem uspołecznienia niż ich zdrowi rówieśnicy, co powoduje, że na ogół ich pozycja w grupie rówieśniczej jest niższa. Mają mniej zainteresowań, są mniej krytyczni, nie przewidują w pełni skutków swoich decyzji, które często podejmują pod wpływem aktualnego nastroju. Mimo to

¹ M. Kościelska, Upośledzenie umysłowe a rozwój społeczny, Badania uczniów szkół specjalnych, Warszawa 1984, s. 347.

² D. Becełewska, Repetytorium z rozwoju człowieka, Jelenia Góra 2006, s. 20.

³ T. Witkowski, Poziom rozwoju społecznego upośledzonych umysłowo, Lublin 1985, s. 8.

rozwój społeczny jest u nich wyższy od ich rozwoju intelektualnego a sprawności społeczne kształtują się u tych osób w sposób swoisty.

Bardzo istotny wpływ na rozwój społeczny osób z niepełnosprawnością umysłową ma sytuacja rodzinna. Dzieci wywodzące się ze środowiska, które pozytywnie i stymulująco wpływa na ich rozwój, uzyskują znacznie wyższy poziom uspołecznienia. Niestety stosunkowo znaczna liczba dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim wywodzi się z rodzin o nieprawidłowych warunkach wychowawczych⁴. Przebywanie najczęściej w jednorodnym środowisku nie sprzyja rozwojowi tych osób dlatego należy poszerzać ich kontakty rówieśnicze, by lepiej radziły sobie w swoim życiu z rozumieniem stawianych im oczekiwań i oceną realnie dziejącej się rzeczywistości. Rodzicom należy w takiej sytuacji udzielać porad dotyczących postępowania z dzieckiem.

Jan Paweł II słusznie zauważa, że *„przede wszystkim rodzina, sanktuarium miłości i głębokiej więzi między osobami, winna bardziej niż ktokolwiek inny być odpowiedzialna za los najsłabszych, odkrywać swoją decydującą rolę w formacji niepełnosprawnego, dążyć do jego przystosowania fizycznego i duchowego oraz skutecznego włączenia go w życie społeczne. Rodzina stanowi naturalne miejsce jego dojrzewania i harmonijnego wzrostu, kształtowania owej równowagi osobowej i uczuciowej, niezbędnej do nawiązania właściwych kontaktów i relacji z innymi”*⁵. Tym samym podkreśla jak ważna jest świadomość i wiedza nt. upośledzenia umysłowego każdego z członków rodziny, co w konsekwencji wyznacza społeczne przystosowanie człowieka niepełnosprawnego umysłowo.

Dla dzieci upośledzonych umysłowo więź z drugim człowiekiem jest bardzo ważna. Dążą one do poznawania się, do wspólnego bycia, tak jakby intuicyjnie wyczuwały, że inni są dla nich szansą rozwoju. A w dzisiejszych czasach, które są niestety naznaczone powierzchownymi kontaktami międzyludzkimi i mocną indywidualizacją czy nawet odrębnością, relacje osób zdrowych z niepełnosprawnymi intelektualnie mogą przynieść korzyści dla obu stron i są dużą szansą rozwojową dla obu tych grup.

Szczególne znaczenie w rozwoju społecznym u dzieci odgrywają jego emocje, ponieważ biorą udział w procesie adaptacji społecznej. O rozwoju emocjonalnym mowa będzie w kolejnym rozdziale tejże pracy.

⁴ J. Wyczesany, Pedagogika osób z lekkim upośledzeniem umysłowym, w: Pedagogika specjalna, W. Dykcik (red.), Poznań 1997, s. 120.

⁵ Jan Paweł II - konferencja poświęcona niepełnosprawnym, 1992 r zorganizowana przez Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia.

2. Funkcjonowanie emocjonalne dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Rozwój emocjonalny człowieka rozpoczyna się od pierwszych dni jego życia. Już w pierwszych miesiącach zauważyć można przeżywane przez niego stany emocjonalne tj. złość czy lęk. Do osiągnięcia jedności wewnętrznej i wzrostu wewnętrznego małego człowieka niezbędna jest jednak także czułość i więź pełna miłości i atmosfera charakteryzująca się jednością i zgodą.⁶ Ogromny wpływ na, jak możliwie prawidłowy, przebieg rozwoju emocjonalnego dzieci, ma akceptacja ich rodziców i opiekunów. Akceptacja umożliwia dzieciom, by wierzyły we własne siły i możliwości, lubiły siebie samych, takimi jakie są. Brak aprobaty dla upośledzenia umysłowego i niezgoda na nie u najbliższych dziecku dorosłych, powoduje zahamowanie osoby niepełnosprawnej intelektualnie lub jej dużą i niezrozumiałą impulsywność.

Emocje odgrywają bardzo ważną rolę w życiu każdej jednostki. Pomagają wyrażać i określać siebie oraz wyznaczać swoje granice. Wiadome jest, że specyfika funkcjonowania emocjonalnego jest ściśle powiązana z rozwojem poznawczym osoby, co wpływa na trudności w adekwatnym przeżywaniu emocjonalno-uczuciowym osób z niepełnosprawnością intelektualną. Różnice w funkcjonowaniu w tej sferze między dziećmi z normą intelektualną a upośledzonymi umysłowo są widoczne i stają się jeszcze wyraźniejsze po okresie przedszkolnym.

W rozważaniu tematu rozwoju emocjonalnego ważne są takie kwestie jak: świadomość własnych emocji, kontrola oznak emocji i rozpoznawanie emocji u innych osób.⁷ W przypadku dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim można mówić o myśleniu u nich na temat emocji. Mają one świadomość tego, że inni ludzie posiadają swój świat wewnętrzny i potrafią też zauważyć, że świat ten jest różny dla każdej osoby.⁸ Pomimo tego, że przez wiele lat postrzegano te ich jako tych, którzy są upośledzeni także w przeżywaniu uczuć wyższych, to w ostatnim czasie wykazano, że są jednak zdolni do tego, by ich doświadczać i obdarzać nimi innych.⁹

Niepełnosprawni umysłowo napotykają jednak na trudności w obrębie samokontroli, odpowiedzialności co wpływa bezpośrednio na ich uspołecznienie. Zauważalne są u nich też

⁶ J. Vanier, *Mężczyzna i kobietą stworzył ich*, Poznań 2010, s. 41.

⁷ H.R. Schaffer, *Psychologia dziecka*, Warszawa 2007, s. 147.

⁸ Tamże, s. 161.

⁹ E. Bartuś, *Emocje na drodze do adaptacji społecznej dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną* w: *Emocje dzieci i młodzieży z trudnościami w rozwoju i zachowaniu*, B. Winczura (red.), Kraków 2017, s. 196.

dysfunkcyjne zachowania w postaci wrogich postaw, nadmierowej reaktywności typu lękowego, tendencji do izolowania się oraz zachowań nieumotywowanych.¹⁰

Znaczące jest silne przeżywanie lęku przez osoby upośledzone umysłowo, który związany jest często z niewystarczającymi możliwościami zaspokojenia przez nie swoich potrzeb.¹¹ Jego natężenie i pojawianie się ma też „[...] swoje źródło w niemożności zrozumienia otaczającego świata, zwłaszcza społecznego [...]. To, co niezrozumiałe, ciemne, budzi niepokój, łatwo w puste miejsca rzutować twory własnej fantazji podsycone lękiem”.¹²

Osoby ograniczone umysłowo mogą napotykać także na trudności z przeżywaniem empatii, co jest powiązane z dłużej trwającym egocentryzmem i wejściem w perspektywę sytuacji, której doświadcza drugi człowiek.¹³ Ograniczone zdolności empatyczne wpływają znacząco powodować u tych osób nieadekwatność zachowań w sytuacjach społecznych.

Literatura wskazuje także, że u dzieci upośledzonych intelektualnie szybciej pojawia się zniechęcenie a nawet rezygnacja połączona z płaczliwością, co w konsekwencji wpływa na ich wycofywanie się z kontaktów lub bierność w realacjach. Obserwuje się jednak także zachowania skrajnie odwrotne tj. brak dystansu, natrętność czy lepkość uczuciową i zbytnią wylewność.¹⁴

Warto wspomnieć także, że częstym powodem zaburzeń emocjonalnych u dzieci są przeżywane przez nie niepowodzenia szkolne. Mali niepełnosprawni umysłowo, ze względu na ich trudności nabywaniu różnorodnych umiejętności, także edukacyjnych, często czują się gorsi od innych, odrzuceni. Porównując się do innych, którym sukcesy lub osiąganie celów przychodzi dużo łatwiej, powoduje, że niepełnosprawne dzieci zaczynają się wycofywać i rezygnować z aktywności. Badania z roku 2005 wykazały, że dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, częściej niż pełnosprawne, przeżywają osamotnienie, co powodować może u nich frustrację i poczucie braku akceptacji.¹⁵ Z tymi odczuciami starają sobie radzić się na różne sposoby, np. agresją, obniżonym nastrojem, płaczem, rozczarowaniem itd.

Rodzinom z dzieckiem niepełnosprawnym często towarzyszy związek oparty na symbiozie np. jednego członka rodziny z tym dzieckiem. Dziecko w takiej sytuacji jest często wyręczane i ma zaspakajane, często niewyartykułowane, swoje potrzeby i pragnienia. Taka

¹⁰ J. Głodkowska, *Poznanie ucznia szkoły specjalnej*, Warszawa 1999, s. 55.

¹¹ A. Mikrut, *Związek między samotnością i lękiem u młodzieży z lekką niepełnosprawnością intelektualną*, w: „CZŁOWIEK – NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ – SPOŁECZEŃSTWO”, CNS nr 4(26) 2014 (październik–grudzień), Warszawa 2014, s. 55.

¹² A. Kępiński, *Lęk*, Warszawa 1987, s. 187.

¹³ W. Pilecka, *Psychoruchowy rozwój dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, w: *Stymulacja psychoruchowego rozwoju dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, W. Pilecka, J. Pilecki (red.), Kraków 2004, s. 27-28.

¹⁴ I. Obuchowska, *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, Warszawa 1999, s. 239.

¹⁵ J. Rola, *Poczucie osamotnienia a depresja dziecka z niepełnosprawnością intelektualną* w: *Edukacja - socjalizacja – autonomia w życiu osoby niepełnosprawnej*, A. Klinik, J. Rottermund, Z. Gajdzica (red), Kraków 2005, s. 137 – 145.

zażyłość upośledza emocjonalnie młodego człowieka. Zdaniem Kowalika „*odczuwana zależność (...) do stopniowo pogłębiającej się bierności we wszystkich aspektach życia, a w skrajnych przypadkach może skłaniać do przyjęcia postawy roszczeniowej, polegającej na demostrowaniu sposobu nadmierny własnego kalectwa w celu zapewnienia sobie opieki ze strony innych osób.*”¹⁶

Warunkiem, który sprzyja rozwojowi emocjonalnemu dzieci nie w pełni sprawnych umysłowo, a tym samym zwiększać ich aktywny udział w życiu społecznym jest m.in. „*(...) swobodne eksplorowanie – testowanie i eksperymentowanie, samodzielne podejmowanie decyzji w różnych sytuacjach, począwszy od spraw codziennych (...), ponoszenie konsekwencji, także negatywnych, podejmowanych zobowiązań*”.¹⁷

opracowała Dominika Tomczyszyn, pedagog

¹⁶ M. Łuba, Poradnictwo psychologiczne dla osób z niepełnosprawnością, w: Poradnictwo psychologiczne, Cz. Czabała, S. Kluczyńska (red.), PWN, Warszawa 2015, s. 306.

¹⁷ M. Rękosiewicz, A.I. Brzezińska, Kształtowanie się tożsamości w okresie dzieciństwa i dorastania u osób z niepełnosprawnością intelektualną: rola rodziny i szkoły. „Studia Edukacyjne” nr 18/2011, Poznań 2011, s. 38-39.